प्रवेशः
अभ्यास पुस्तिका

संस्कृतभारत्याः पत्राचारसंस्कृतस्य प्रथमः स्तरः

द्वारा

साकल्यम्

संस्करण - ०.०.२
जून २४, २०२०

स्वाध्यायः
साकल्यम्

ॐ

www.saakalyam.org
२०२०

यस्याङ्के च विभाति भूधरसुता देवापगा मस्तके
भाले बालविधुर्गले च गरलं यस्योरसि व्यालराट् ।
सोऽयं भूतिविभूषणः सुरवरः सर्वाधिपः सर्वदा
शर्वः सर्वगतः शिवः शशिनिभः श्रीशङ्करः पातु माम् ॥

- गोस्वामी तुलसीदास कृत रामचरित मानस ॥ अयोध्या काण्ड, श्लोक १ ॥

अनुक्रमणिका

१ सारगर्भित शब्दाः ८

१ सूक्तयः ९
१.०.१ परीक्षा प्रश्नाः १५

२ श्लोकस्य अध्ययनम् १६

२ सुभाषितानि १७

३ प्रहेलिकाः २४

४ सङ्गीय श्लोकाः ३१
४.०.१ परीक्षा प्रश्नाः ४४

३ कथा ४६

५ कथा ४७
५.१ बुद्धिमान् शिष्यः ४७
५.२ चतुरः काकः ४७
५.३ मूढः जम्बूकः ४८
५.४ कुशलः वृद्धः ४८
५.५ विद्यायाः महत्वम् ४८
५.६ दैवमेव परम् ४९
५.७ न्याय श्रद्धा ४९
५.८ साधूनां जीवनम् ५०
५.९ सहसा विदधीत न क्रियाम् ५०
५.१० वैराग्येण एव तृप्तिः ५१
५.१०.१ एतेषाम् उत्तरं लिखत ५१

४ संस्कृत व्यवहारः ५६

६ भाषा व्यवहार शब्दाः ५७

५ वाङ्मय परिचय ६५

७ संस्कृत वाङ्मय परिचयः ६६
७.१ वेदाः ६६
७.१.१ वेदाः वर्गीकरण ६७
७.१.२ वेदाङ्गः ६७
७.२ उपनिषदः ६७
७.२.१ दर्शनानि ६८
७.३ पुराणानि ६८
७.३.१ शास्त्राणि ६९
७.४ रामायण ७०
७.५ महाभारतम् ७०
७.६ भासः ७१
७.७ काव्य ७१
७.८ अभिज्ञानशाकुन्तलम् ७२
७.९ उत्तररामचरितम् ७३
७.१० वेणीसंहारम् तथा मृच्छकटिकम् ७३
७.१०.१ वेणीसंहारम् (भट्ट नारायण) ७३
७.१०.२ मृच्छकटिकम् (शूद्रक) ७४
७.१०.३ एतेषाम् उत्तरं लिखत ७४

६ भाषाभ्यासः ७७

८ क्रिया विभक्ति च ७८
८.१ क्रिया ७८
८.१.१ प्रयोगाः ७८
८.१.२ क्रियापदानि - धातुरुपाणि ७९
८.१.३ विशेष रूपाणि ८०
८.२ विभक्ति ८०
८.३ अव्ययानि ८३
८.४ क्तवतु ८४
८.५ उपसर्गाः ८४
८.६ क्त्वा / ल्यप् ८४
८.७ तः प्रत्ययः ८५
८.८ तुमुन् प्रत्ययः ८५

८.९ लकारः ८६
८.१० धातवः दशगणाः ८७
८.११ परीक्षा प्रश्नाः ८९
८.११.१ संस्कृते अनुवादयत ८९
८.११.२ आङ्गले अनुवादयत ९४

७ संस्कृत व्यवहारः १००

९ संस्कृत व्यवहारः १०१
९.१ किम् / वा १०१
९.२ समयः १०२
९.३ कति १०२
९.४ स्म १०२
९.४.१ अनुस्वार नियमाः १०३
९.५ कथम् १०३
९.५.१ अनुस्वार लेखन नियमाः १०३
९.६ अस्ति १०३
९.७ सप्तककारः १०४
९.८ यत् - तत् १०४
९.८.१ एतेषाम् उत्तरं लिखत १०४

About the course

Samskrita Bharati[१,२] is one of the premier organisations which has brought about a revolution in the world of Samskrit through its Spoken Samskrit camps and Samskrit Through Samskrit (STS) methodology. It has helped the spread of Sarala Samskrita across the globe. It offers correspondence courses in four levels (Patrachara Samskritam), conducting examinations twice a year. This course aims to help the students who are preparing for the first level (प्रवेशः) of these courses.

I am writing this workbook purely to facilitate study for these courses, and have no role to play in either registration or conducting the examinations. I am skipping some parts as शब्द रूप and numbers as I felt they need to be some what remembered only.

Please reach us on contact us page of `www.saakalyam.org` for any suggestions regarding this workbook. Please notify me when you find any error in this book so that it can be corrected and in turn becomes more useful to people pursuing प्रवेशः course.

All the best to all of you !!!

---

[१] https://www.samskritabharati.in/correspondence_courses

[२] http://www.samskritabharatiusa.org/index.php/exam-registration

आदर्श प्रश्नपत्र स्वरूप:

भाषाभ्यासः	-	प्रश्न १	-	१० अङ्क	
सुभाषित	-	प्रश्न १	-	६ अङ्क	
प्रहेलिका	-	प्रश्न १	-	४ अङ्क	
वाक्य	-	प्रश्न १	-	२ अङ्क	२२ अङ्क
वाङ्गमय	-	प्रश्न २	-	४ अङ्क	
व्यावहारिक शब्दाः	-	सं० - आङ्गल	-	५ अङ्क	
व्यावहारिक शब्दाः	-	आङ्गल - सं०	-	५ अङ्क	
कथा प्रश्न	-	प्रश्न २	-	३ अङ्क	१७ अङ्क
शब्द वाक्यनिर्माण	-	प्रश्न ३	-	१० अङ्क	
रूप संबन्धी	-	प्रश्न ३	-	५ अङ्क	
क्रियाकाल परिवर्तन	-	प्रश्न ३	-	४ अङ्क	
क्रियाकाल परिवर्तन	-	प्रश्न ३	-	४ अङ्क	
बहुवचने परिवर्तयत	-	प्रश्न ३	-	४ अङ्क	२७ अङ्क
कारक प्रकरण	-	प्रश्न ४	-	३ अङ्क	
ग्रन्थ रचयिता	-	प्रश्न ४	-	४ अङ्क	
विभक्ति प्रयोग	-	प्रश्न ४	-	५ अङ्क	
विभक्ति प्रयोग	-	प्रश्न ४	-	५ अङ्क	
वाक्य व्याकरण	-	प्रश्न ४	-	४ अङ्क	
विभक्ति वचन	-	प्रश्न ४	-	३ अङ्क	२४ अङ्क
संस्कृत से आङ्गल अनुवाद	-	प्रश्न ५	-	५ अङ्क	
आङ्गल से संस्कृत अनुवाद	-	प्रश्न ५	-	५ अङ्क	१० अङ्क
					१०० अङ्क

भाग १

सारगर्भित शब्दाः

पाठः १

सूक्तयः

१. आरब्धम् उत्तमजनाः न परित्यजन्ति ।

Good people do not give up what they have begun.

श्रेष्ठ व्यक्ति प्रारम्भ किये कार्य को नहीं छोड़ते ।

क्रियाः- _______________

_______________ _______________ _______________

_______________ _______________ _______________

_______________ _______________ _______________

२. क्षणशः कणशश्चैव विद्यामर्थं च साधयेत् ।

Every moment we should learn and bit by bit one should earn.

एक-एक क्षण और एक-एक कण बचाकर विद्या और धन का संचय करना चाहिये।

क्रिया:- ______________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

३. सोत्साहानां नास्त्यसाध्यं नराणाम् ।

Nothing is impossible for energetic men.

उत्साही मनुष्यों के लिये कुछ भी असाध्य नहीं है ।

क्रिया:- ______________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

४. उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीः ।

Prosperity comes to brave and pesseverant.

उद्यमी पुरुष सिंह को लक्ष्मी प्राप्त होतीं हैं ।

क्रियाः- ______________

______________ ______________ ______________

______________ ______________ ______________

______________ ______________ ______________

५. क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति, महतां नोपकरणे ।

Success lies in inherent power not in external means.

महापुरुषों की क्रिया सिद्धि इच्छाशक्ति में निवास करती है, उपकरणों में नहीं।

क्रियाः- ______________

______________ ______________ ______________

______________ ______________ ______________

______________ ______________ ______________

६. चित्ते वाचि क्रियायां च महतामेकरुपता ।

Noble persons are one in mind, word and deeds.

सज्ञनों के मन, वचन, और कर्म समान होते हैं ।

क्रिया:- ______________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

७. मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ।

A fool is guided by others understanding.

मूर्ख लोग दूसरों के ज्ञान से संचालित होते हैं ।

क्रिया:- ______________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

८. ज्ञातसारोऽपि खल्वेकः सन्दिग्धे कार्यवस्तुनि ।

However learned person may be, he gets doubts when he undertakes a work.

ज्ञानी लोग भी जब कार्य शुरु करते हैं तो थोडा सन्देह उनमे भी उत्पन्न हो जाता है ।

क्रियाः- ______________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

९. विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः ।

Those, whose minds are not tempted even where there is cause for temptation are alone brave.

विकार का कारण होने पर भी जिनके चित्त विकार को प्राप्त नहीं होते वे ही धीर हैं ।

क्रियाः- ______________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

१०. गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः ।

Virtues alone are the ground of respect in virtuous persons and not their sex or age.

गुणी व्यक्तियों के गुण ही पूजा के स्थान हैं लिङ्ग और उम्र नहीं ।

क्रियाः- ______________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

११. क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैश्शिरसामतीव ।

Men of lofty ideals take into their fold even the lowly ones that surrender them.

क्षुद्र आदमी भी शरण में आये तो ऊँचे विचार वाले लोगों में उसके प्रति स्नेह ही उत्पन्न होता है ।

क्रियाः- ______________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

१२. जीवने यावदादानं स्यात् प्रदानं ततोऽधिकम् ।

In life what we donate should exceed what we receive.

जीवन में जितना मिले उससे अधिक देना चाहिये ।

क्रिया:- ______________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

______________________ ______________________ ______________________

१.०.१ परीक्षा प्रश्नाः

१. आरब्धं के न परित्यजन्ति ?

____

२. कुलस्यार्थे कं त्यजेत् ?

____

...ॐ...

भाग २

श्लोकस्य अध्ययनम्

पाठः २

सुभाषितानि

अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥१॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

उद्यमेनैव सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥२॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

न कश्चिदपि जानाति किं कस्य श्वो भविष्यति ।
अतः श्वः करणीयानि कुर्यादद्यैव बुद्धिमान् ॥३॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

____

____

____

____

सदयं हृदयं यस्य भाषितं सत्यभूषितम् ।
कायः परहिते यस्य कलिस्तस्य करोति किम् ॥४॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

____

____

____

____

- सामान्यर्थः

____

____

____

____

आचार्यात् पादमादत्ते पादं शिष्यः स्वमेधया ।
पादं सब्रह्मचारिभ्यः पादं कालक्रमेण च ॥५॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

छायामन्यस्य कुर्वन्ति तिष्ठन्ति स्वयमातपे ।
फलान्यपि परार्थाय वृक्षाः सत्पुरुषा इव ॥६॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

• सामान्यर्थः

त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ।
ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥७॥

• पदच्छेदः + सन्धिः

• सामान्यर्थः

उपकारिषु यः साधु साधुत्वे तस्य को गुणः ।
अपकारिषु यः साधुः स साधुरिति कीर्तितः ॥८॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

न किञ्चित् सहसा कार्यं कार्यं कार्यविदा क्वचित् ।
क्रियते चेत् विविच्यैव तस्य श्रेयः करस्थितम् ॥९॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

वयमिह परितुष्टा वल्कलैस्त्वं दुकूलैः
सम इह परितोषो निर्विशेषो विशेषः ।
स तु भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला
मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान् को दरिद्रः ॥१०॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

…ॐ…

पाठः ३

प्रहेलिकाः

अस्थि नास्ति शिरो नास्ति बाहुरस्ति निरङ्गुलिः ।
नास्ति पादद्वयं गाढम् अङ्गमालिङ्गति स्वयम् ॥१॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

किमिच्छति नरः काश्यां ? भूपानां को रणे हितः ।
को वन्द्यः सर्वदेवानां ? दीयतामेकमुत्तरम् ॥२॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

सीमन्तिनीषु का शान्ता? राजा कोऽभूत् गुणोत्तमः ?
विदुषां का सदा वन्द्या? अत्रैवोक्तं न बुध्यते ॥३॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

पुरुषः कीदृशो वेत्ति प्रायेण सकलाः कलाः ।
मध्यवर्णद्वयं त्यक्त्वा ब्रूहि कः स्यात् सुरालयः ॥४॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

विष्णो का वल्लभा देवी लोकत्रितयचारिणी ।
वर्णावाद्यन्तिमौ दत्त्वा कः शब्दः तुल्यवाचकः ॥५॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

____

____

____

____

न तस्यादिः न तस्यान्तः मध्ये यः तस्य तिष्ठति ।
तवाप्यस्ति ममाप्यस्ति यदि जानासि तद्वद ॥६॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

____

____

____

____

- सामान्यर्थः

____

____

____

____

दन्तैर्हीनः शिलाभक्षी निर्जीवो बहुभाषकः ।
गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि परपादेन गच्छति ॥७॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

अपदो दूरगामी च साक्षरो न च पण्डितः ।
अमुखः स्फुटवक्ता च यो जानाति स पण्डितः ॥८॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराजः त्रिणेत्रधारी न च शूलपाणिः ।
त्वग्वस्त्रधारी न च सिद्धयोगी जलं च विभ्रन्न घटो न मेघः ॥९॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

सानुजः काननं गत्वा यातुधानान् जघान कः ?
मध्ये वर्णत्रयं दत्त्वा रावणः कीदृशो वद ॥१०॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

...ॐ...

पाठः ४

सङ्ग्रहीय श्लोकाः

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः ।
गुरुः साक्षात् परं ब्रह्म तस्मै श्री गुरवे नमः ॥१॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

____

____

____

____

- सामान्यर्थः

____

____

____

____

अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया ।
चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्री गुरवे नमः ॥२॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

अगजाननपद्मार्कं गजाननमहर्निशम् ।
अनेकदं तं भक्तानाम् एकदन्तमुपास्महे ॥३॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

वक्रतुण्ड महाकाय कोटिसूर्यसमप्रभ ।
निर्विघनं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥४॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

वसुदेवसुतं देवं कंसाचाणूरमर्दनम् ।
देवकीपरमानन्दं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम् ॥५॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजं ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत् सर्वविघ्नोपशान्तये ॥६॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

हरः पापानि हरतात् शिवो दत्तां सदा शिवम् ।
न जानामीति नो ब्रूयात् सर्वज्ञपदभाग् यतः ॥७॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

आसन्नाय सुदूराय गुप्ताय प्रकटात्मने ।
सुलभायातिदुर्गाय नमश्चित्राय शम्भवे ॥८॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

सरस्वति नमस्तुभ्यं वरदे कामरुपिणि ।
विद्यारम्भं करिष्यामि सिद्धिर्भवतु मे सदा ॥९॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

नमस्ते शारदे देवि काश्मीरपुरवासिनि ।
त्वामहं प्रार्थये नित्यं विद्यां बुद्धिं च देहि मे ॥१०॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

नमस्तेऽस्तु महामाये श्रीपीठे सुरपूजिते ।
शङ्खचक्रगदाहस्ते महालक्ष्मि नमोऽस्तु ते ॥११॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

पद्मासनस्थिते देवि परब्रह्मस्वरुपिणि ।
परमेशि जगन्मातर्महालक्ष्मि नमोऽस्तु ते ॥१२॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

ध्येयः सदा सवितृमण्डलमध्यवर्ती
नारायणः सरसिजासनसन्निविष्टः ।
केयूरवान मकरकुण्डलवान् किरीटी
हारी हिरण्यमयवपुर्धृतशङ्खचक्रः ॥१३॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

तं सूर्यं जगतां नाथं ज्ञानविज्ञानमोक्षदम् ।
महापापहरं देवं तं सूर्यं प्रणमाम्यहम् ॥१४॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।
शरण्ये त्र्यम्बके देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥१५॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

अन्नपूर्णे सदापूर्णे शङ्करप्राणवल्लभे ।
ज्ञानवैराग्यसिद्ध्यर्थं भिक्षां देहि च पार्वति ॥१६॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

रामाय रामभद्राय रामचन्द्राय वेधसे ।
रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः ॥१७॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

आपदामपहर्तारं दातारं सर्वसम्पदाम् ।
लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥१८॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

मनोजवं मारुततुल्यवेगं जितेन्द्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ।
वातात्मजं वानरयूथमुख्यं श्रीरामदूतं शरणं प्रपद्ये ॥१९॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

बुद्धिर्बलं यशो धैर्यं निर्भयत्वमरोगिता ।
अजाडयं वाक्पटुत्वं च हनूमत्स्मरणाद् भवेत् ॥२०॥

- पदच्छेदः + सन्धिः

- सामान्यर्थः

४.०.१ परीक्षा प्रश्नाः

१. विद्याम् अर्थं च कथं साधयेत् ?

२. आत्मार्थं किं त्यजेत् ?

३. कस्य मुखे मृगाः न प्रविशन्ति ?

४. कः श्वः करणीयानि अद्यैव करोति ?

५. का काश्मीरपुर वासिनी का कामरुपिणी ?

६. के सत्पुरुषा इव ?

७. कस्मात् पादमादत्ते ?

८. न जानामि इति कः न ब्रूयात् ?

९. पृथ्वीं कदा त्यजेत् ?

१०. लक्ष्मी कस्मै असूयति ?

११. कलिः कस्य किम् न करोति ?

१२. धीराः के ?

---

१३. लक्ष्मी कम् उपैति ?

...ॐ...

भाग ३

कथा

पाठः ५

कथा

५.१ बुद्धिमान् शिष्यः

काशीनगरे एकः पण्डितः वसति । पण्डितसमीपम् एकः शिष्यः आगच्छति । शिष्यः वदति - “आचार्य ! विद्याभ्यासार्थम् अहम् आगतः” ।

पण्डितः शिष्यबुद्धिपरीक्षार्थं पृच्छति - “वत्स ! देवः कुत्र अस्ति ?”

शिष्यः वदति - “गुरो ! देवः कुत्र नास्ति ? कृपया भवान् एव समाधानं वदतु” ।

सन्तुष्टः गुरुः वदति - “देवः सर्वत्र अस्ति । देवः सर्वव्यापी । त्वं बुद्धिमान् । अतः विद्याभ्यासार्थम् अत्रैव वस” ।

५.२ चतुरः काकः

एकः काकः अस्ति । सः बहु तृषितः । सः जलार्थं भ्रमति । तदा ग्रीष्मकालः । कुत्रापि जलं नास्ति । काकः कष्टेन बहुदूरं गच्छति । तत्र सः एकं घटं पश्यति । काकस्य अतीव सन्तोषः भवति । किन्तु घटे स्वल्पम् एव जलम् अस्ति । “जलं कथं पिबामि ?” इति काकः चिन्तयति । सः एकम् उपायं करोति । शिलाखण्डान् आनयति । घटे पूरयति । जलम् उपरि आगच्छति । काकः सन्तोषेण जलं पिबति । ततः गच्छति ।

५.३ मूढः जम्बूकः

एकः जम्बूकः अस्ति । सः एकदा आहारार्थं वने भ्रमति । एकत्र सः द्राक्षालतां पश्यति । लतायाम् अनेकानि द्राक्षाफलानि सन्ति । तानि पक्वानि ।

जम्बूकः चिन्तयति - "अद्य मम द्राक्षाफलानां भोजनम्" इति । द्राक्षां लब्धुम् उपरि उत्पतति । किन्तु द्राक्षाफलानि न प्राप्नोति । जम्बूकः पुनः पुनः उत्पतति । तथापि फलानि न प्राप्नोति ।

जम्बूकः कुपितः भवति । सः तानि द्राक्षाफलानि दूषयति । "द्राक्षाफलानि आम्लानि" इति वदति । अनन्तरं स्वस्थानं गच्छति ।

५.४ कुशलः वृद्धः

एकः वृद्धः आसीत् । सः क्षुधितः अभवत् । समीपे एकः आम्रवृक्षः आसीत् । वृद्धः आम्रवृक्षस्य समीपम् अगच्छत् । वृक्षे बहूनि फलानि अपश्यत् । सः अचिन्तयत् - "अहं वृद्धः । मम शरीरे शक्तिः नास्ति । वृक्षः उन्नतः अस्ति । कथम् उपरि गच्छामि ? कथं फलं प्राप्नोमि ?" इति । वृक्षस्य उपरि वानराः आसन् । वृद्धः एकम् उपायम् अकरोत् । सः पाषाणखण्डान् स्वीकृत्य अक्षिपत् । वानराः कुपिताः अभवन् । ते फलानि अक्षिपन् । वृद्धः तानि फलानि स्वीकृत्य सन्तोषेण अखादत् ।

५.५ विद्यायाः महत्वम्

एकं नगरम् आसीत् । तत्र रामः सोमः इति मित्रद्वयम् आसीत् । रामः विद्याम् इच्छति । सोमः धनम् इच्छति । एकदा मित्रद्वयं विदेशम् अगच्छत्। रामः तत्र विद्याभ्यासम् अकरोत् । सोमः धनसम्पादनम् अकरोत् । अनेकानि वर्षाणि अगच्छन् । मित्रद्वयम् अपि स्वनगरम् आगच्छत् । मार्गे चोराः आगच्छन् । सोमस्य धनम् अहरन् । अनन्तरं मित्रद्वयं नगरम् आगच्छत् ।

नगरे महाराजः आसीत् । सः मित्रद्वयम् अपश्यत् । अनन्तरं विद्यावन्तं रामम् आह्वयत् । "त्वं मन्त्रिस्थाने तिष्ठ" इति अवदत् । रामः मन्त्री अभवत् । सोमः विद्याविहीनः । सः जीवनार्थं रामस्य सेवकः अभवत् ।

५.६ दैवमेव परम्

एकः अहितुण्डिकः आसीत् । सः सर्पान् गृहीत्वा जीवनं करोति स्म । एकदा सः एकं सर्पम् आनयति । सर्पं पेटिकायां स्थापयति च । प्रतिदिनं सर्पस्य प्रदर्शनं करोति । जीवनं करोति ।

कदाचित अहितुण्डिकः अन्यं ग्रामम् अगच्छत् । तस्य पत्नी पुत्राः अपि अगच्छन् । सर्पः पेटिकायाम् एव बद्धः आसीत् । पञ्च दिनानि अभवन् । अहितुण्डिकः न आगच्छत् । सर्पस्य आहारः एव नास्ति । सः पेटिकातः बहिः गमनाय प्रयत्नम् अकरोत् । सः बुभुक्षितः आसीत् । अतः शक्तिः नास्ति । विफलः अभवत् ।

तदा पेटिकासमीपे एकः मूषकः आगच्छत् । सः पेटिकाम् अपश्यत् । 'पेटिकायां भक्ष्याणि सन्ति' इति मूषकः अचिन्तयत् । 'रन्ध्रं करोमि' इति सः निश्चयम् अकरोत् । अनन्तरं सः रन्ध्रं कृत्वा अन्तः प्रवेशम् अकरोत् । मूषकः सर्पस्य मुखे एव अपतत् । सर्पः मूषकम् अखादत् । तेन रन्ध्रेण एव बहिः अगच्छत् ।

अहो! सर्पस्य सौभाग्यम् । मूषकस्य दौर्भाग्यम् !!

५.७ न्याय श्रद्धा

पूर्वं सगरः नाम नृपः आसीत् । तस्य पत्नीद्वयम् आसीत् । किन्तु एकः अपि पुत्रः न आसीत् । अतः सगरः दुःखितः अभवत् । अनन्तरं सः एकं मुनिवरं सेवितवान् । मुनिवरः सन्तुष्टः अभवत् । सः वरम् अयच्छत् । सगरस्य ज्येष्ठपत्नी एकं पुत्रम् अलभत । तस्य नाम असमञ्जः । कनिष्ठपत्नी षष्टिसहस्रं पुत्रान् अलभत । कालः अतीतः । सर्वे पुत्राः अवर्धन्त । राजकुमारः असमञ्जः बहु दुष्टः आसीत् । सः विनोदार्थं नगरस्य अन्यान् बालान् जले क्षिपति स्म । म्रियमाणान् तान् दृष्ट्वा आनन्देन हसति स्म च । एवम् असमञ्जः बालान् अमारयत् ।

ततः जनाः दुःखिताः अभवन् । ते नृपस्य समीपम् आगच्छन् । असमञ्जस्य दुराचारम् अवदन् । तदा नृपः सचिवान् आह्वयत् । पुत्रस्य विषयम् अवदत् । "इदानीं किं करोमि ?" इति तान् अपृच्छत् । सचिवाः अवदन् - "प्रजापीडकः असमञ्जः भवता राज्यतः निष्कासितः भवतु" इति । नृपः सचिवानां निर्णयम् अङ्गीकृतवान् । पुत्रम् अपि असमञ्जं सः निष्कासितवान् । अहो ! न्याये नृपस्य श्रद्धा !!

अतः सज्जनाः वदन्ति 'त्यजेदेकं कुलस्यार्थे' इति ।

५.८ साधूनां जीवनम्

गङ्गातीरे एकः साधुः आसीत् । सः साधुः उपकारं करोति स्म । यः अपकारं करोति तस्यापि उपकारं करोति स्म । एकस्मिन् दिने सः गङ्गानद्यां स्नानं कर्तुं नदीं गतवान् । नदीप्रवाहे एकः वृश्चिकः आगतः । सः साधुः वृश्चिकं दृष्टवान् । तं हस्तम् गृहीतवान् । तीरे स्थापयितुं प्रयत्नं कृतवान् । किन्तु सः साधोः हस्तम् अदशत् । साधुः तं त्यक्तवान् । वृश्चिकः जले अपतत् । पुनः साधुः वृश्चिकं गृहीत्वा तीरे स्थापयितुं प्रयत्नं कृतवान् । पुनः वृश्चिकः हस्तम् अदशत् । एवम् अनेकवारं साधुः वृश्चिकं गृहीतवान् । वृश्चिकः अपि अदशत् ।

नदीतीरे एकः पुरुषः आसीत् । "साधुमहाराज ! अयं वृश्चिकः दुष्टः । सः पुनः पुनः दशति । भवान् किमर्थं तं हस्ते वृथा स्थापयति ? वृश्चिकं त्यजतु" इति उक्तवान् सः । तदासाधुः उक्तवान् - "वृश्चिकः क्षुद्रः जन्तुः । दंशनं तस्य स्वभावः । सः स्वस्य स्वभावं न त्यजति । अहं तु मनुष्यः । अहं मम परोपकारस्वभावं कथं त्यजामि ?" इति ।

यः अपकारिणाम् अपि उपकारं करोति सः एव साधुः भवति ।

५.९ सहसा विदधीत न क्रियाम्

एकस्मिन् ग्रामे एका महिला वसति स्म । सा एकं नकुलं पालयति स्म । नकुलस्य विषये तस्याः बहुप्रीतिः आसीत् । महिलायाः एकः शिशुः अपि आसीत् । तस्याः गृहस्य समीपे जलं न आसीत् । जलम् आनेतुं सा दूरं गच्छति स्म ।

एकस्मिन् दिने जलम् आनेतुं सा अगच्छत् । गृहे कोऽपि न आसीत् । तस्याः शिशुः निद्रितः आसीत् । महिला बहिः गता । तदा एकः सर्पः गृहम् आगतः । नकुलः सर्पम् अपश्यत् । सर्पः शिशुसमीपम् अगच्छत् । नकुलः तत्क्षणे एव सर्पस्य उपरि अपतत् । क्षणमात्रेण एव सः सर्पम् अमारयत् ।

महिला जलं गृहीत्वा आगता । द्वारे एव नकुलः उपविष्टः । महिला नकुलस्य मुखम् अपश्यत् । नकुलस्य मुखं रक्तमयम् । सा अचिन्तयत् - 'अयं नकुलः मम शिशुम् अखादत् । अतः एव

अस्य मुखं रक्तम्' इति । सा तत्क्षणे एव एकं शिलाखण्डं नकुलस्य उपरि अक्षिपत् । नकुलः मृतः । अनन्तरं सा गृहस्य अन्तः गता । तत्र शिशुः क्रीडति !! तत्रैव मृतं सर्पम् अपश्यत् । सा बहु दुःखिता अभवत् । अविचारेण मया नकुलः संहृतः इति सा पश्चात्तापेन पीडिता अभवत् ।

अतः किमपि कार्यं सहसा न कर्तव्यम् । विचारं कृत्वा एव कर्तव्यम् ।

५.१० वैराग्येण एव तृप्तिः

चन्द्रगुप्तः मगधदेशस्य नृपः । तस्य मन्त्री चाणक्यः । सः तपोधनः, राजतन्त्रज्ञः च आसीत् । मन्त्री अपि सः एकस्मिन् उटजे वसति स्म । वैराग्यभावनया सः पूर्णः आसीत् । एकदा नृपः चाणक्याय कम्बलान् समर्पितवान् । 'एतान् कम्बलान् दरिद्रेभ्यः ददातु' इति सः सूचितवान् ।

चाणक्यस्य उटजं नगरात् बहिः आसीत् । केचन चोराः कम्बलान् अपहर्तुं चिन्तितवन्तः । ते रात्रौ चाणक्यस्य उटजं प्राविशन् । मध्यरात्र समयः । शीतकालः । अतीव शैत्यम् आसीत् । पार्श्वे कम्बलानां राशिरेव अस्ति । चाणक्यः कम्बलं विना निद्रां करोति !! चोराः चौर्यं न अकुर्वन् । ते चाणक्यं प्रबोधितवन्तः । चोराः - "चाणक्य !! पार्श्वे कम्बलानां राशिरेव अस्ति । तथाऽपि त्वं किमर्थं भूमौ शयनं करोषि ?" इत्यपृच्छन् । चाणक्यः उक्तवान् - "कम्बलाः नृपेण दत्ताः । ते दरिद्रेभ्यः दातव्याः । श्वः प्रभाते वितरणं करिष्यामि । तेषाम् उपयोगं कर्तुं मम नास्ति अधिकारः । किञ्च अहं विरक्तः, सदा तृप्तः" इति ।

इदं श्रुत्वा चोरेषु लज्जा उत्पन्ना । 'अन्येषां द्रव्यस्य उपयोगेन अधर्मः भवति इति चाणक्यस्य विचारः अस्ति । वयं जीवने प्रतिदिनम् अन्यस्य द्रव्यमेव अपहरामः, अधर्मं कुर्मः, पापस्य सङ्ग्रहश्च भवति' इति चिन्तयित्वा ते चाणक्यं क्षमां प्रार्थितवन्तः । ततः सज्जनाः अभवन् च ।

५.१०.१ एतेषाम् उत्तरं लिखत

१. पण्डितः कुत्र वसति ?

____

२. पण्डितः किमर्थं प्रश्नं पृच्छति ?

____

३. सन्तुष्टः गुरुः अन्ते किं वदति ?

____

४. कः बहु तृषितः ?

____

५. सः किमर्थं भ्रमति ?

____

६. घटे किम् अस्ति ?

____

७. काकः किं चिन्तयति ?

____

८. घटे किं क्षिपति ?

____

९. जम्बूकः आहारार्थं कुत्र अटति ?

____

१०. जम्बूकः किं पश्यति ?

____

११. लतायां कानि सन्ति ?

____

१२. जम्बूकः किं चिन्तयति ?

____

१३. जम्बूकः किं वदति ?

____

१४. कः क्षुधितः अभवत् ?

____

१५. वृद्धः वृक्षे कानि अपश्यत् ?

____

१६. सः किम् अचिन्तयत् ?

____

१७. वानराः कानि अक्षिपन् ?

____

१८. रामः किम् इच्छति ?

____

१९. कः धनम् इच्छति ?

____

२०. मित्रद्वयं कुत्र अगच्छ ?

____

२१. रामः सोमः च किम् अकरोत् ?

____

२२. राजा रामं किम् अवदत् ?

____

२३. अहितुण्डिकः कुत्र अगच्छत् ?

____

२४. पेटिकासमीपं कः आगच्छत् ?

____

२५. कः कस्य मुखे अपतत् ?

____

२६. सर्पः कम् अखादत् ?

____

२७. नृपस्य नाम किम् ?

____

२८. राजकुमारः कीदृशः आसीत् ?

____

२९. जनाः किमर्थं दुःखिताः अभवन् ?

____

३०. कः निर्णयम् अयच्छत् ?

____

३१. सज्जनाः किं वदन्ति ?

____

३२. गङ्गातीरे कः आसीत् ?

____

३३. साधुः किं करोति ?

____

३४. वृश्चिकः किम् अकरोत् ?

____

३५. कः साधुः भवति ?

____

३६. ग्रामे का वसति स्म ?

____

३७. सा किमर्थं दूरं गच्छति स्म ?

____

३८. नकुलः कम् अपश्यत् ?

____

३९. नकुलस्य मुखं कथम् आसीत् ?

____

४०. महिला किम् अचिन्तयत् ?

____

४१. चन्द्रगुप्तस्य मन्त्री कः ?

____

४२. नृपः चाणक्यं किं सूचितवान् ?

____

४३. चोराः चाणक्यं किं पृष्टवन्तः ?

____

४४. चाणक्यस्य विचारः कः आसीत् ?

____

४५. असमञ्जः विनोदार्थं किं करोति स्म ?

____

४६. व्याघ्रः कैः सञ्चरति ?

____

...ॐ...

भाग ४

संस्कृत व्यवहारः

पाठः ६

भाषा व्यवहार शब्दाः

हरिः ॐ	Hello	पुनः मिलामः	See you
नमस्ते	Salutations	साधु साधु	Very good
सुप्रभातम्	Good morning	उत्तमम्	Good
शुभमध्याह्नः	Good afternoon	बहु समीचीनम्	Very fine
शुभसन्ध्या	Good evening	शुभाशयाः	Best wishes
शुभरात्रिः	Good night	अभिनन्दनानि	Congratulations
धन्यवादः	Thanks	अजः	He goat / Ram
स्वागतम्	Welcome	अजा	Goat
मान्ये आर्ये	Madam	गौः धेनुः	Cow
श्रीमन्	Sir	वृषभः	Bull
अस्तु	Allright	तर्णकः	Calf
कृपया	Please	महिषः	Bison
चिन्ता मास्तु	Don't worry	महिषी	Buffalo
क्षम्यताम्	Excuse me		

गजः	Elephant	निर्देशकः	Director
वराहः	Pig	पाचकः	Cook
अश्वः	Horse	आरक्षकः	Police
गर्दभः	Donkey	अर्चकः	Priest
मेषः	Sheep / Ram	व्याधः	Hunter
चित्रकारः	Artist	वैद्यः	Doctor
भारवाहः	Porter	मार्जारः	Cat
चर्मकारः	Cobbler	शुनकः	Dog
कर्मकरः	Worker	शशः	Rabbit
नर्तकः	Dancer	कुक्कुटः	Rooster
सैनिकः	Soldiers	कुक्कुटी	Hen
लिपिकारः	Scribe	कादम्बः	Duck
नटः	Actor	शुकः	Parrot
धीवरः	Fisherman	मूषकः	Mouse
सुवर्णकारः	Goldsmith	पारावतः	Pigeon
आपणिकः	Shopkeeper	चटकः	Sparrow
विक्रयिकः	Seller	केशः	Hair
गोपालकः	Cowherd	कपोलः	Cheeks
सेवकः	Servant	ओष्ठः	Lips
अध्यापकः	Teacher	दन्तः	Teeth
चालकः	Driver	कर्णः	Ear
लेखकः	Writer	कण्ठः	Throat
कृषकः	Farmer	स्कन्धः	Shoulder
प्रबन्धकः	Manager	भुजः	Arm

हस्तः	Hand	रब्बरबन्धः	Rubber band
नखः	Nail	निर्यासः	Gum
पादः	Foot	पत्रभारः	Paper weight
उरुः	Thigh	उत्पीठिका	Table
नासिका	Nose	अन्तःपेटिका	Drawer
जिह्वा	Tongue	रन्ध्रिका	Punching machine
जङ्घा	Leg Ank-Knee	मृदुमुद्रा	Rubber stamp
अङ्गुली	Finger	मापिका	Scale
मस्तकम्	Head	लेपनपट्टिका	Adhesive tape
ललाटम्	Forehead	लेखनी	Pen
नेत्रम्	Eye	अङ्कनी	Pencil
मुखम्	Mouth	वर्णलेखनी	Sketch Pen
वदनम्	Face	योजिनी	Stapler
वक्षःस्थलम्	Chest	पत्रसूची	Pin
रक्तम्	Blood	मार्जनी	Eraser
जानु	Knee	कर्तरी	Scissors
चर्म	Skin	पुस्तकम्	Book
प्रासादः	Palace	श्वेतपत्रम्	White papersheet
भोजनप्रकोष्ठः	Dining hall	लेखनपीठम्	Desk
शौचालयः	Toilet	दंशकम्	Gem clip
स्तम्भः	Pillar	कृष्णफलकम्	Black board
कूपः	Well	अन्तरट्टः	Cellar/Basement
अट्टः	Upper story	मृच्छदः	Tile
सुधाखण्डः	Chalk piece	छदिः	Roof

वृत्तिः	Fence	शय्या	Bed
वितर्दिः	Elevated entrace place	कपाटिका	Almirah
पाकशाला	Kitchen	अवकारिका	Dust bin
द्वारश्रृङ्खला	Door lock	जवनिका	Curtain
देहली	Threshold	पेटिका	Box
पूजागृहम्	Pooja Room	चुल्ली	Oven/Stove
द्वारम्	Door	पुष्पाधानी	Flower vase
वातायनम्	Window	सम्मार्जनी	Broom
सोपानम्	Steps	उपधानम्	Pillow
मुखद्वारम्	Gate	पादशोधनम्	Foot rug
तोरणम्	Buntings	व्यजनम्	Fan
आसन्दः	Chair	कङ्कतम्	Comb
करदीपः	Torch	छत्रम्	Umbrella
तालः	Lock	आम्रफलम्	Mango
कटः	Mat	पनसफलम्	Jackfruit
दण्डदीपः	Tubelight	कदलीफलम्	Plaintain/Banana
पिञ्जः	Switch	सेवफलम्	Apple
समीकरः	Iron box	द्राक्षाफलम्	Grapes
दर्पणः	Mirror	नारङ्गफलम्	Orange
स्यूतः	Bag	जम्बूफलम्	Rose apple
नलिका	Tap	खर्जूरः	Dates
अग्निपेटिका	Matchbox	कलिङ्गम्	Watermelon
कुञ्चिका	keys	मधुकर्कटी	Papaya
दूरवाणी	Telephone	भल्लातकफलम्	Cashew nut

कमलम्	Lotus	भ्राष्ट्रम्	Deep fry pan
जपाकुसुम्	Hibiscus	पिष्टपचनम्	Swallow pan/ tava
मुकुलम्	Bud	शूर्पः	Winnowing basket
जाती	Jasmine	पट्टः	Grind Stone
मन्दारः	Coral flower	उलूखनम्	Grinder
पाटलम्	Rose	मन्थानः	Churnning stick
सेवन्तिका	Sevantika	सन्दंशः	Tongs
मल्लिका	Jasmine	कलशः	Round vessel
पारिजातम्	Parijatha	शीतकम्	Fridge
शङ्खपुष्पम्	Conchflower	उष्णरक्षकम्	Flask
केतकी	Ketaka	तापकः	Boiler
चम्पकपुष्पम्	Champak	मिश्रकम्	Mixer
लवित्रम्	Sickle Small	निष्पावः	Beans
ईली	Big Knife	खण्डः	Piece
छुरिका	Knife	कूष्माण्डकः	Ashgourd
दर्वी	Laddle (Big spoon)	पटोलः	Snake Gourd
रन्ध्रदर्वी	Sieved Spoon	सूरणः	A Succulent root
वेल्लनी	Rolling pin	शिग्रुः	Drum stick
पेषणयन्त्रम्	Grinder	पलाण्डुः	Onion
वाष्पस्थाली	Cooker	मरीचिका	Chilly
स्थालिका	Plate	कोशतकी	Ridge gourd
चषकः	Tumbler	कदली	Plaintain
चमसः	Spoon	शुण्ठी	Ginger
द्रोणी	Bucket	शाकः	Vegetable

वृन्ताकम्	Brinjal
मूलकम्	Radish
कारवेल्लम्	Bitter gourd
बिम्बफलम्	Tree fruit
वास्तुकम्	Green leaf
उर्वारुकम्	Cucumber
भिण्डीनकम्	Lady's finger
आलुकम्	Potato
आम्रातकम्	Hog Plum
मिष्टालुकम्	Sweet potato
हरितकम्	Green leaves
जम्बीरम्	Lemon
नारिकेलम्	Coconut
कृष्णनिम्बम्	Curry leaves
गृञ्जनकम्	Carrot
लशुनम्	Garlic
जनकः	Father
पितामहः	Paternal grandfather
मातामहः	Maternal grandfather
पुत्रः	Son
सहोदरः	Real brother
अग्रजः	Elder brother
अनुजः	Younger brother
मातुलः	मामा

पतिः	Husband
श्वशुरः	Father-in-law
पौत्रः	Grand son
जामाता	दामाद
स्नेहितः	Friend
जननी	Mother
माता	Mother
पितामही	Paternal grand mother
मातामही	Maternal grand mother
पुत्री	Daughter
सहोदरी	Real sister
अग्रजा	Elder sister
अनुजा	Younger sister
मातुलानी	मामी
भार्या	Wife
भ्रातृजाया	भाई की पत्नी
स्नुषा	बहू
श्वश्रूः	सास
पितृव्यः	चाचा
भागिनेयः	भान्जा
आवुत्तः	बहनोई
पितृव्या	Aunt (चाची)
भ्रात्रीयः	Nephew
भ्रातुष्पुत्रः	Nephew

दौहित्रः	नाती लडकी का पुत्र	यतते	Tries
श्यालः	साला	श्लाघते	Appreciates
प्रपौत्रः	Great grand son	ईक्षते	Watches
भल्लूकः	Bear	शङ्कते	Doubts
कर्कटकः	Crab	वन्दते	Salutes
वृकः	Wolf	शोभते	Looks nice
सूकरः	Pig	पलायते	Escapes
श्रृगालः	सियार Jackal	कूर्दते	Jumps
कूर्मः	Turtle	युध्यते	Fights
मशकः	Mosquito	सेवते	Serves
मत्कुणः	Bed bug	विस्मयते	Surprised
यूकः	जूँ	उत्सहते	Enthusiastic
गृहगोधिका	Lizard	मोदते	Happy
मक्षिका	House fly	त्रायते	Protects
पिपीलिका	Female Ant	प्लवते	Floats
कम्पते	Shakes	व्यथते	Worry
भाषते	Speaks	भिक्षते	Beg
सहते	Tolerates	प्रकाशते	Shines
याचते	Begs	विजयते	Win
स्पर्धते	Competes	खिद्यते	Sad
आलोकते	Watches	परीक्षते	Examines
क्षमते	Excuses	वर्धते	Grows
बाधते	Affects	कुटुम्बिन्यः	House wives
लज्जते	Shy	त्वरते	Hasten
ऊहते	Guess	आलोचते	Think
वर्तते	Stay	अङ्गनाः	Women

...ॐ...

भाग ५

वाङ्मय परिचय

पाठः ७

संस्कृत वाङ्मय परिचयः

७.१ वेदाः

सत्यं धर्मश्चैतानि मा माहासिषु (May not truth and dharma leave me.)

मा गृधः कस्यस्विदधनम् (Dont aspire for others wealth.)

शं नो भवतु द्विपदे शं चतुष्पदे (Welfare to humans and animals.)

- ऋगवेद
  - प्राचीनम, प्रार्थना
  - ८ अष्टक १० मन्डल
  - अक्षैः मा दीव्य (Don't play dice.)
  - कृषिम् इत् कृषस्व (Till the land.)
- यजुर्वेद
  - शुक्ल यजुर्वेद, कृष्ण यजुर्वेद (तैत्तरीय उपनिषद)
  - यज्ञ के समय के मन्त्र
  - सत्यं वद, धर्मं चर - तै० (Speak the truth, perform the religious duty.)

- सामवेद
  - गीत, ऋगवेद के मन्त्र भी
- अथर्ववेद

७.१.१ वेदाः वर्गीकरण

- वर्गीकरण १
  - ज्ञानकान्ड
  - कर्मकान्ड
- वर्गीकरण २
  - संहिता
  - ब्राहमण
  - अरण्यक
  - उपनिषद

७.१.२ वेदाङ्गः

- शिक्षा (Phoenetics)
- व्याकरण (Grammar)
- छन्दस् (Prosody)
- निरुक्त (Etymology)
- ज्योतिष (Astronomy)
- कल्प (Sacrificial lore)

There are ९ शिक्षा and ८ व्याकरण treatise.

७.२ उपनिषदः

- Most important parts of vedas.
- About १०८, १० are important.
- Thoughts about ब्राह्मण ।

- Based on dialog, याज्ञवल्क्य, मैत्रेयी और उद्दालक, श्वेतकेतु ।

ईश-केन-कठ-प्रश्न-मुण्ड-माण्डुक्य-तित्तिरि ।
ऐतरेयं च छान्दोग्यं वृहदारण्यकं तथा ॥

७.२.१ दर्शनानि

An investigation into the nature of imperceptible (अदृश्य) is philosophy or दर्शन ।

विभागः

- आस्तिक (Accepts authority of वेद) ।
  - साङ्ख्य
  - योग
  - न्याय
  - वैशेषिक
  - पूर्व मीमांसा
  - उत्तर मीमांसा (वेदान्त)
- नास्तिक (Doesnt accepts authority of वेद) ।
  - बौद्ध
    * सौत्रान्तिक
    * वैभाषिक
    * माध्यमिक (शून्यवाद)
    * योगाचार (विज्ञानवाद)
  - चार्वाक
  - जैन

७.३ पुराणानि

Main पुराण are १८.

म-द्वयं भ-द्वयं चैव ब्र-त्रयं व-चतुष्टयम् ।
अ-ना-प-लिं-ग-कू-स्का-नि पुराणानि प्रचक्षते ॥

(मत्स्य, मार्कण्डेय, भविष्य, भागवत, ब्रह्म, ब्रह्मवैवर्त, ब्रह्माण्ड, वायु, वामन, वराह, विष्णु, अग्नि, नारद, पद्म, लिङ्ग, गरुड, कूर्म, स्कन्द)

७.३.१ शास्त्राणि

- अलङ्कारशास्त्रम्

ध्वन्यालोकः	आनन्दवर्धनः
रसगङ्गाधरः	जगन्नाथः
साहित्यदर्पणम्	विश्वनाथः

- व्याकरणशास्त्रम्

अष्टाध्यायी	पाणिनि
सिद्धान्तकौमुदी	भट्टोजि दीक्षितः
महाभाष्यम्	पतञ्जलिः

- तर्कशास्त्रम्

न्यायसूत्राणि	गौतमः
न्यायमञ्जरी	जयन्तः भट्टः
तत्त्वचिन्तामणिः	गणेशोपाध्यायः

- पूर्वमीमांसाशास्त्रम्

जैमिनिसूत्राणि	जैमिनिः
तन्त्रवार्तिकम्	कुमारिलभट्टः
शाबरभाष्यम्	शबरस्वामी

- उत्तरमीमांसाशास्त्रम् (वेदान्तशास्त्रम्)

ब्रह्मसूत्राणि	बादरायणः
उपनिषदः	-
भगवद्गीता	व्यासः

७.४ रामायण

- आदिकाव्य, वाल्मीकिः - आदिकवि
- सप्तकाण्डः
- पात्र: श्री रामः, भरतः, आञ्जनेयः सीता च

यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् ।
अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ॥

७.५ महाभारतम्

- पञ्चमः वेदः ।
- भीष्म advice, विदुर teachings and the भगवद्गीता are important sections.
- १८ पर्वाणि सन्ति ।
- १ लक्ष श्लोकाः ।
- गणपति is scribe for this.
- ८०० व्यास रहस्य श्लोकाः ।
- Bigger than Greek classics Illiad and Odessey put together.
- यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत् क्वचित् । Found here is found everywhere, does not found here doesnt exists anywhere
- महत्वात भारवत्वात् च महाभारतमुच्यते । महाभारत because of great depth of its content and volume.

७.६ भासः

- ३०० वर्ष ई० पू०
- त्रयोदशाः नाटकः विरचन्ति स्म ।
- स्वप्नवासवदत्तम् सर्वाधिक प्रसिद्धम् अस्ति ।
- पात्रः - राजा उदयन्, रानी वासवदत्ता, पद्मावती, मन्त्री यौगन्धरायण।
- लावाणक स्थाने वासवदत्ता मृत्युः ।
- सामान्य संस्कृत प्रयोगाः ।

७.७ काव्य

- प्रथम दृष्टया
  - दृश्य (रुपक) Stage, watch.
    There are १० varieties of रुपक and नाटक is one of them.

    नाटकं सप्रकरणं भाणः प्रहसनं डिमः ।
    व्यायोगसमवकारौ वीथ्यङ्केहामृगा दश ॥

अभिज्ञानशाकुन्तलम्	कालिदासः
उत्तररामचरितम्	भवभूतिः
स्वप्नवासवदत्तम्	भासः
वेणीसंहारः	भट्टनारायणः
मृच्छकटिकम्	शूद्रकः

  - श्रव्य Heard, read, महाकाव्यानि ।
- द्वितीय दृष्टया

– पद्य

* रामायण-आदिकाव्य

* पञ्च महाकाव्यानि

रघुवंशम्	कालिदासः
कुमारसम्भवम्	कालिदासः
किरातार्जुनीयम्	भारविः
शिशुपालवधम्	माघः
नैषधीयचरितम्	श्रीहर्षः

– गद्य

कादम्बरी	बाणः
वासवदत्ता	सुबन्धुः
दशकुमारचरितम्	दण्डी

– चम्पू

चम्पूरामायणम्	भोजदेवः
चम्पूभारतम्	अन्नतभट्टः
विश्वगुणादर्शचम्पूः	वेङ्कटाध्वरिः
नीलकण्ठविजयचम्पूः	नीलकण्ठदीक्षितः
यशस्तिलकचम्पूः	सोमदेवः

७.८ अभिज्ञानशाकुन्तलम्

- कालिदासस्य त्रीणि नाटकानि मालविकाग्निमित्रम्, विक्रमोर्वशीयम् तथा अभिज्ञान-शाकुन्तलम् ।
- दुष्यन्त - राजर्षि, शकुन्तला (मेनका, विश्वामित्र), कण्व दत्तक पिता ।
- दुष्यन्त - शकुन्तला गान्धर्व पद्धति विवाह ।
- मारीच आश्रम - भरत जन्म ।
- Best work in whole संस्कृत litrature.

काव्येषु नाटकं रम्यं तत्र रम्या शकुन्तला ।
तत्रापि च चतुर्थोऽङ्कः तत्र श्लोकचतुष्टयम् ॥

७.९ उत्तररामचरितम्

- उत्तरे रामचरिते भवभूतिः विशिष्यते ।
- सीतायाः त्यजनं रामायणे उत्तरकाण्डे अस्ति ।
- ऋष्यशृङ्ग आश्रम कौसल्या and other went after राम coronation.
- Spy tells rumour about सीता to राम ।
- Twin sons of सीता, लव कुश च born and grew in आश्रम of वाल्मीकि ।
- लवः bound the रामः अश्वमेध horse.
- Fight happens between कुशः and चन्द्रकेतु (लक्ष्मण पुत्रः) ।
- रामः arrives and stops fight.
- भवभूति introduces some changes in story to make effective drama.

७.१० वेणीसंहारम् तथा मृच्छकटिकम्

७.१०.१ वेणीसंहारम् (भट्ट नारायण)

- वेणी - केश, संहार - बाँधना।
- Play has six acts.

- महाभारत उद्योग पर्व से शाल्यपर्व तक पर आधारित, कृष्ण के शान्ति प्रयास से दुर्योधन मृत्यु तक ।
- भीम didnt like peace effort.
- Due to quarrel between अश्वत्थामा and कर्ण he declines to fight.
- सन्धिं सुन्दरं प्रयोगम् अस्ति ।

७.१०.२ मृच्छकटिकम् (शूद्रक)

- चारुदत्ता वसन्तसेना प्रेम कथा ।
- मृत् - मिट्टी, शकटिका - गाडी ।
- चारुदत्ता is a noble man.
- पात्राः: - चारुदत्त, वसन्तसेना, मदनिका (सेविका), शकार ।
- Simple language, depicts life of ordinary men in the ancient society.

७.१०.३ एतेषाम् उत्तरं लिखत

१. कवयः कानि लिखन्ति ?

____

२. ध्वन्यालोकस्य कर्ता कः ?

____

३. महाभारते कति पर्वाणि सन्ति ?

____

४. काव्येषु किं रम्यम् ?

____

५. संस्कृते कति प्रयोगाः सन्ति ?

____

६. कति वेदाः सन्ति ?

____

७. नमः स्वस्ति इत्यनयोः योगे का विभक्ति भवति ?

____

८. श्रुतयः किं बोधयन्ति ?

____

९. पाण्डवेषु कः कनिष्ठः ?

____

१०. वेणीसंहारं केन रचतम् ?

____

११. पाण्डवेषु कः ज्येष्ठः ?

____

१२. पाण्डवेषु कः बलिठः ?

____

१३. आदिकाव्यं किम् ?

____

१४. पञ्चमो वेदः कः ?

---

१५. महाभारतम् इति नाम् किमर्थं ख्यातम् ?

...ॐ...

भाग ६

भाषाभ्यासः

पाठः ८

क्रिया विभक्ति च

८.१ क्रिया

- कर्ता - Agent/Subject. कर्मपद Object.
- What does question returns object (if any).
- सकर्मक क्रिया - Transitive, खादति, पिबति, वदति, पश्यति
- अकर्मक क्रिया - Intransitive, हसति, तिष्ठति, भवति, अस्ति, अटति
- गच्छति is transitive

८.१.१ प्रयोगाः

- कर्तरि Active voice
  - In this object (कर्म) is optional.
- कर्मणि Passive voice
- भावे Impersonal voice

८.१.२ क्रियापदानि - धातुरुपाणि

Below are the verb रूपाणि ।

लट् - वर्तमाने

पठ् - परै०			वन्द् - आत्म०		
पठति	पठतः	पठन्ति	वन्दते	वन्देते	वन्दन्ते
पठसि	पठथः	पठथ	वन्दसे	वन्देथे	वन्दध्वे
पठामि	पठावः	पठामः	वन्दे	वन्दावहे	वन्दामहे

लङ् - भूते

पठ् - परै०			वन्द् - आत्म०		
अपठत्	अपठताम्	अपठन्	अवन्दत	अवन्देताम्	अवन्दन्त
अपठः	अपठतम्	अपठत	अवन्दथाः	अवन्देथाम्	अवन्दध्वम्
अपठम्	अपठाव	अपठाम	अवन्दे	अवन्दावहि	अवन्दामहि

लोट् - प्रेरणा

पठ् - परै०			वन्द् - आत्मने०		
पठतु	पठताम्	पठन्तु	वन्दताम्	वन्देताम्	वन्दन्ताम्
पठ	पठतम्	पठत	वन्दस्व	वन्देथाम्	वन्दध्वम्
पठानि	पठाव	पठाम	वन्दै	वन्दावहै	वन्दामहै

लृट् - भविष्ये

पठ् - परै०			वन्द् - आत्मने०		
पठिष्यति	पठिष्यतः	पठिष्यन्ति	वन्दिष्यते	वन्दिष्येते	वन्दिष्यन्ते
पठिष्यसि	पठिष्यथः	पठिष्यथ	वन्दिष्यसे	वन्दिष्येथे	वन्दिष्यध्वे
पठिष्यामि	पठिष्यावः	पठिष्यामः	वन्दिष्ये	वन्दिष्यावहे	वन्दिष्यामहे

८.१.३ विशेष रूपाणि

भविष्यत्			
पृच्छति	प्रक्ष्यति	श्रृणोति	श्रोष्यति
नमति	नंस्यति	शक्नोति	शक्ष्यति
दधाति	धास्यति	पश्यति	द्रक्ष्यति
नयति	नेष्यति	लभ्यते	लप्स्यते
ददाति	दास्यति	उपविशति	उपवेक्ष्यति
पचति	पक्ष्यति	तिष्ठति	स्थास्यति
पिबति	पास्यति	वहति	वक्ष्यति
जानाति	ज्ञास्यति	प्राप्नोति	प्राप्स्यति
		उत्तिष्ठति	उत्थास्यति

८.२ विभक्ति

- प्रथमा (Nominative)
- द्वितीया (Accusative)
  - Answer of what and when on verb is object of sentence.
  - कर्तरि प्रयोगे कर्मपद द्वितीया विभक्ति ।
  - तिष्ठति वसति preceded by उपसर्ग अधि in a sentence is in द्वितीया instead of सप्तमी ।
  - When अभितः, परितः, उभयतः then कर्म is in द्वितीया instead of षष्ठी ।
  - विना प्रयोगे द्वितीया ।
- तृतीया (Instrumental)

- Answer of by / with what on verb is तृतीया of sentence.
- With (सह, साकम्, सार्धम्) needs तृतीया ।
- We have to use abstract nouns in instrumental case if they are adverbs. i.e. सः सन्तोषेण कार्यं करोति ।

• चतुर्थी (Dative)

- Word denoting person whom something is given goes in चतुर्थी ।
- Denoting purpose for which certain action is done gets चतुर्थी । i.e. Writer writes for paper पत्रिकायै ।
- Denotes a thing into which another thing transformed gets चतुर्थी । i.e. Wealth turned into ego अहङ्काराय ।
- Person against whom anger, hatred, jealousy is shown gets चतुर्थी ।
- Word denoting person whom something is dear (liking) gets चतुर्थी ।
- Sentence has नमः, स्वस्ति then word denoting object gets चतुर्थी ।
- In going / coming destination may also go to द्वितीया or पञ्चमी - गृहम् / गृहाय

• पञ्चमी (Ablative)

- Separation from which it happens is denoted by पञ्चमी ।
- Word denoting cause of fear gets पञ्चमी ।

  - गुणवाचकः, पूर्वः, परः श्रेष्ठः are used then word denoting tht which irespect to which something is earlier / later / superior gets पञ्चमी । कालिदासः भवभूतेः श्रेष्ठः - Superios to whom ? भवभूतिः

- षष्ठी (Genitive)
  - Answer of whose or of which are his their or of them are in षष्ठी । गुरोः पुत्रः Son of guru.
  - Also used for word meaning among these - पाण्डवानां धर्मराजः ज्येष्ठः ।

- सप्तमी (Locative)
  - Answer of the question कुत्र on verb is सप्तमी in sentence.
  - Answer of indicating time in responce to question when on verb. - कदा - सायंकाले
  - Word expressing in which we sit or stand etc gets सप्तमी । i.e. in mat कटे ।
  - Denotes person / thing for whom / which liking / respect etc is shown. - ज्येष्ठे श्रद्धा ।

- सम्बोधन प्रथमा (Vocative)
  - Its type of nominative case, not an independent case.
  - भोः, हे, अये, अयि, अरे, रे, मान्य, महोदय, श्रीमान्, आर्य, मान्ये, आर्ये, मातः, भगिनि ।
  - Only एकवचन differs from nominative case.

८.३ अव्ययानि

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।
वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्ययेति तदव्ययम्॥

अन्तः	Inside	इत्थम्	In this manner
बहिः	Outside	सर्वदा	Always
दिवा	In the day	रे	O!
तूष्णीम्	Silently	पुरा	Long ago
स्वयम्	Self	अलम्	Enough
मा	Do not	किमर्थम्	For what
एवम्	In this way, Thus	सम्यक्	Well, Proper
सर्वत्र	Everywhere	कदाचित	Once
नक्तम्	In the night	उपरि	Above
सायम्	in the evening	अधः	Below
पुनः	Again	वृथा	In vain
शनैः	Slowley	सह	With
चिरम्	for a long time	चेत्	If
मन्दम्	Gently	उच्चैः	Loudly
कृते	For	द्वारा	Through

चेत् - If - were it to happen, had it occurred.
यदा - तदा (When - then), यदि - तर्हि (If - then), यावत् - तावत् (so long as), यथा - तथा (As - so), यद्यपि तथापि (Even though - still).

८.४ क्तवतु

Adding क्तु to verb gives past tense of verb in noun form.

पु०	स्त्री०	नपु०
गतवान्, गतवन्तौ, गतवन्तः	गतवती, गतवत्यौ, गतवत्यः	गतवत्, गतवती, गतवन्ति

८.५ उपसर्गाः

द्वाविंशति (२२) उपसर्गाः भवन्ति ।

प्र, परा, अप, सम्, अनु, अव, निस्, निर्, दुस्, दुर्, वि, आङ्, नि, अधि, अभि, सु, उत्, प्रति, परि, अपि, अति, उप ।

- Verb root changes to आत्मनेपदी to परस्मैपदी and vice versa sometimes when उपसर्ग is applied.
  तिष्ठति -> प्रतिष्ठते । रमते -> विरमति
- We can add more than one प्रत्यय
  प्रति + आ + गच्छति = प्रत्यागच्छति
- Past tense verb उपसर्ग application:
  प्र + अहरत् = प्राहरत् (अप्रहरत् - नहीं)

८.६ क्त्वा / ल्यप्

When two actions are done in succession by single agent क्त्वा प्रत्यय is used in former action root (not in derived form).

When root is not having prefix then क्त्वा and when उपसर्ग is there then ल्यप् ।

पृच्छति	पृष्ट्वा	वहति	ऊढ्वा
गच्छति	गत्वा	यच्छति	दत्त्वा
तिष्ठति	स्थित्वा	नयति	नीत्वा
गायति	गीत्वा	स्मरति	स्मृत्वा
परिहरति	परिहृत्य	उपविशति	उपविश्य
समर्पयति	समर्प्य	प्रक्षालयति	प्रक्षाल्य
आरोहति	आरुह्य	हरति	हृत्वा

८.७ तः प्रत्ययः

Adding तः pratyaya converts word to पञ्चमी ।

रामात्	=	रामतः	सरस्वत्याः	=	सरस्वतीतः
वृक्षात्	=	वृक्षतः	शालायाः	=	शालातः
देव्याः	=	देवीतः			

८.८ तुमुन् प्रत्ययः

Whenever we put question to know the purpose of an action like why ? What for ? then reply of this is in तुमुन् ।

पचति	पक्तुम्	गच्छति	गन्तुम्
नमति	नन्तुम्	मिलति	मेलितुम्
गायति	गातुम्	पृच्छति	प्रष्टुम्
पश्यति	द्रष्टुम्	पिबति	पातुम्

बालकः पुस्तकम् अधीते - बालकः पुस्तकस्य अध्ययनं करोति ।

Single verb - कर्म - द्वितीया (सः उपदिशति)

Split verb - कर्म - षष्ठी with common verb करोति । (सः उपदेशं करोति)

अध्ययनम्, पठनम् => भावोद्योतकौ शब्दौ, भाव = action.

भावद्योतक words are often used with अनन्तरम् and पूर्वम् ।

When अनन्तरम् is used कर्मपद and भावद्योतक word gets षष्ठी । (सः पुस्तकस्य पठनस्य अनन्तरं स्नानं करोति ।)

In case of पूर्वम् the कर्मपद gets षष्ठी and भावद्योतक word gets पञ्चमी । (सा देवस्य पूजनात् पूर्वं स्नाति ।)

८.९ लकारः

लट्, लिट्, लुट्, लृट्, लेट्, लोट्, लङ्, लिङ्, लुङ्, लृङ् ।

Since ल is common in all these names they are called लकार् ।

लिङ्

- विधिलिङ्
- आशीर्लिङ्

तिप्	तस्	झि	त	आताम्	झ
सिप्	थस्	थ	थास्	आथाम्	ध्वम्
मिप्	वस्	मस्	इट्	वहिङ्	महिङ्

परस्मैपदिन् - Those who get परस्मैपदी प्रत्यय ।

आत्मनेपदिन् - Those who get आत्मनेपदी प्रत्यय ।

उभयपदिन् - Those who get both परस्मैपदी प्रत्यय and आत्मनेपदी प्रत्यय ।

लट्	वर्तमाने	Present
लेट	वेदे	In Veda's
लुङ्, लङ्, लिट्	भूते	Past
लुट्, लृट्	भविष्ये	Future
लृङ्	हेतुहेतुमद्भाव	Future
लोट्	प्रेरण, आज्ञा	Command,request,

लङ् - सामान्य भूत todays past (१२AM) to till this time.

लुङ् - अनद्यतन भूत (Imperfect) Not todays past.

लिट् - परोक्ष भूत (Perfect / Remote) Remote past.

लृट् - सामान्य भविष्यत् (Simple future or indefinite future).

लृङ् - हेतुहेतुमद्भाव In sense of condition or supposition, when the action has not taken place. i.e. यदि अहं तथा अकरिष्यं तर्हि गुरुः माम् अनिन्दिष्यत् । If I had done like that, the teacher would have reprimanded me.

लुट् - अनद्यतनभविष्यत् Time from १२ O'clock tonight.

८.१० धातवः दशगणाः

२००० मुख्य धातवः

<u>धातु - दशगण</u>

भ्वादि	भू (to be)	भवति
अदादिः	अद् (to eat)	अत्ति
जुहोत्यादिः	हु (Offer oblation)	जुहोति
दिवादिः	दिव(Gamble)	दीव्यति
स्वादिः	सूञ्(to procreate)	सुनोति
तुदादिः	तुद्(to torment)	तुदति
रुधादिः	रुध्(to hinder)	रुणद्धि
तनादिः	तन्(to extend)	तनोति
क्रयादिः	कीञ्(to buy)	क्रीणाति
चुरादिः	चुर्	चोरयति

धातु	+	विकरण प्रत्यय	+	आख्यात प्रत्यय	=	धातु रूप
पठ्	+	अ	+	ति	=	पठति (भ्वादिः)

To know class to which a verb root belongs a study of विकरण प्रत्यय will help.

८.११ परीक्षा प्रश्नाः

८.११.१ संस्कृते अनुवादयत

श्रा०-२००६ :

- The girls like flowers.

  ____

- There are trees on both sides of the road.

  ____

- Lazy people are jealous of the learned.

  ____

- If he had studies well he would have passed.

  ____

- Among the student girls are intelligent.

  ____

फा०-२००७ :

- Let not the women feel shy.

  ____

- Sisters bought a saree.

  ____

- Shukracharya is the Guru of Asuras.

  ____

- She does not work due to laziness.

  ____

- Devotees of Ganapati are everywhere.

  ____

श्रा०-२००७ :

- O Krishna ! where are you going ?

  ____

- Leaves fall from a branch.

  ____

- People went home.

  ____

- Let the cat drink the milk.

____

- God bless the devotee with a boon.

____

माघ-२००८ :

- A Horse runs.

____

- Younger sister plays.

____

- The deaf go.

____

- Leaves fall from the tree.

____

- People went home.

____

श्रा-२००८ :

- You switch off the light and sleep.

____

- Human beings live because of the sun.

____

- Mother enter in kitchen to cook.

____

- God will punish the wicked.

____

- The ministers said - Vanish Asamanja the oppressor of the people from the kingdom.

____

चै०-२००९ :

- Let the women see the ornament.

____

- There are forests around Himalaya.

____

- Rahul slept after putting off the lamp.

____

- A lady teacher taught Grammer.

  ____

- She does not work due to laziness.

  ____

भा०-२००९ :

- Let the physicians give medicine.

  ____

- Woman clean bothe the sides of the house.

  ____

- A thief ran away after stealing the money.

  ____

- Devotees of Ganapati are everywhere.

  ____

- Mother prepares breakfast at eight O clock.

  ____

फा०-२०१० :

- Boys ran to the playground.

  ____

- Try to get uo early.

  ____

- He did not come even though he had time.

  ____

- There is a Samskrit programme on coming Sunday.

  ____

- Jackal said "The grapes are sour".

  ____

श्रा०-२०१० :

- Teacher clears the doubt.

  ____

- Night is beautiful because of moonlight.

  ____

- The rich man gives money.

  ____

- Leaves fall from the tree.

  ____

- Let not poor people feel shy.

  ____

मा०-२०११ :

- Devotees of Ganesha are everywhere.

  ____

- Kacha is the disciple of Shukracharya.

  ____

- She does not work due to laziness.

  ____

- A rich man also experiences difficulty.

  ____

- Sri Krishna is the guide of Pandavas.

  ____

श्रा०-२०११ :

- Mother prepares breakfast at eight O clock.

  ____

- Parvati gives fruit to the baby.

  ____

- I will come to your house tomorrow.

  ____

- After having your food you study.

  ____

- Rama sung songs.

  ____

श्रा०-२०१३ :

- Look at the sharpness of the mind.

  ____

- He studies after going to school.

  ____

- Shall I go to the shop ?

  ____

- The old woman speaks slowley.

____

- I am interested in Samskrit grammer.

____

श्रा०-२०१५ :

- I will come to your house to-morrow.

____

- Rama sang the songs.

____

- There are trees around the house.

____

- I am interested in mathematics.

____

- Students write with the pen.

____

श्रा०-२०१६ :

- Try to getup early.

____

- The villagers told the story.

____

- He did not say it is here only

____

- What are they doing.

____

- Cat is inside the house.

____

माघ०-२०१७ :

- Lalitha gives book to her sister.

____

- Father went to office at ९ Oclock.

____

- Keshava sang songs.

____

- I will come to your home to-morrow.

____

- You study after having food.

____

श्रा०-२०१७:

- Tomorrow rama will go to town.

  ____

- I will make the sentence thriugh the words.

  ____

- He doesn not work due to laziness.

  ____

- Leaves fall from the tree.

  ____

- Students write with the pen.

  ____

फा०-२०१८:

- Horse is running.

  ____

- Leaves are falling.

  ____

- People went house.

  ____

- Day after tomorrow he will go Delhi.

  ____

८.११.२ आङ्गले अनुवादयत

श्रा०-२००६:

- यस्य नाम भवती उक्तवती तम् अहं जानामि ।

  ____

- यद्यपि विभीषणः अग्रजं त्यक्तवान् तथापि न अयम् अधर्मः ।

  ____

- यदा धर्मस्य ग्लानिः भवति तदा देवः अवतरति ।

  ____

- मौक्तिकानि समुद्रे भवन्ति ।

  ____

- कल्पतरवः अभीष्टं यच्छन्ति ।

  ____

फा०-२००७:

- लक्ष्मणः केन सह अरण्यं गतवान् ?

- यावत् हिमालयः भविष्यति तावत् हिन्दुसंस्कृति स्थास्यति ।

- यदा धर्मस्य ग्लानिः भवति तदा देवः अवतरति ।

- यदि विरामः अस्ति तर्हि आगच्छ ।

- वृष्टिः भवति चेत् जनाः सन्तुष्टाः भवन्ति ।

श्रा०-२००७ :

- रामः श्वः आगमिष्यति ।

- जननी अङ्गुल्या तर्जयति ।

- सेवकः वस्त्रं प्रक्षालयतु ।

- व्याघ्रः हरिणम् अमारयत् ।

- पुष्पाणि तरुणीभ्यः रोचन्ते ।

माघ-२००८ :

- अहं शुनकात् त्रस्यामि ।

- वानराः वृक्षे एव वसन्ति ।

- अहं देवालयं गच्छामि ।

- व्याघ्रः हरिणान् न खादतु ।

- सः आगामिवर्षे न आगमिष्यति ।

श्रा०-२००८ :

- अहं पतितं अत्राये ।

- अग्रिमकक्ष्यायां गुरुः व्यकरणं पाठयिष्यति ।

- रामः अपि ग्रामं गच्छति ।

- चोरः आरक्षकं दृष्ट्वा धावितवान् ।

  ____

- बालाः क्रीडितुं क्रीडाङ्गणं गच्छन्ति ।

  ____

चै०-२००९ :

- सः पुस्तकस्य पठनस्य अनन्तरं स्नानं करोति ।

  ____

- चोरः आरक्षकं दृष्ट्वा धावितवान् ।

  ____

- यदि विरामः अस्ति तर्हि आगच्छ ।

  ____

- सुवर्णस्य यावत् मूल्यं तावत् रजतस्य नास्ति ।

  ____

- अहं पदैः वाक्यं रचयिष्यामि ।

  ____

भा०-२००९ :

- गोपालः अभिनयं करोति ।

  ____

- भगवद्गीतायाम् अष्टादश अध्यायाः सन्ति ।

  ____

- यदावसन्तकालः आगच्छति तदा कोकिलः कूजति ।

  ____

- अद्य अहं वार्तापत्रं न पठितवान् ।

  ____

- जनाः क्षीरम् उष्णीकृत्य पिबन्ति ।

  ____

फा०-२०१० :

- नार्यः वस्त्रं क्षालितवत्यः ।

  ____

- शक्तिः परपीडनाय मा भवतु ।

  ____

- मुनिः सत्यस्य उपदेशं करोति ।

  ____

- फलस्य खादनात् पूर्वं हस्तं क्षालय ।

  ____

- नकुलः तत्क्षणे एव सर्पस्य उपरि अपतत् ।

____

श्रा०-२०१०:

- मातृभूमौ प्रीतिः भवतु ।

____

- जनाः रवेः उदयं पश्यन्ति ।

____

- शीला पादोनदशवादने निद्राति ।

____

- मौक्तिकानि समुद्रे भवन्ति ।

____

- यदि विरामः अस्ति तर्हि आदच्छ ।

____

मा०-२०११:

- चोरः आरक्षकं दृष्ट्वा धावितवान् ।

____

- बालाः क्रीडितुं क्रीडाङ्गणं गच्छन्ति ।

____

- वृष्टिः भवति चेत् जनाः सन्तुष्टाः भवन्ति ।

____

- यदा धर्मस्य ग्लानिः भवति तदा देवः अवतरति ।

____

- अग्रिम कक्ष्यायां गुरुः व्याकरणं पाठयिष्यति ।

____

श्रा०-२०११:

- मीरा दशवादने भोजनं करोति ।

____

- अहं तुभ्यं दश रुप्यकाणि ददामि ।

____

- आगामिभानिवासरे वयं चित्रालयं गमिष्यामः ।

____

- कल्पतरवः अभीष्टं यच्छन्ति ।

____

- सेवकः वस्त्रं प्रक्षालयतु ।

____

श्रा०-२०१३ :

- प्रपरश्वः अहं पुस्तकं प्रतिदास्यामि ।

____

- छात्राणां बालिकाः बुद्धिमत्यः ।

____

- चन्द्रिकायाः धवलता शोभते ।

____

- महिलाः शाटिकां क्रीतवत्यः ।

____

- अहं शुनकात् त्रस्यामि ।

____

श्रा०-२०१५ :

- अहं भवते दश रुप्प्यकाणि ददामि ।

____

- गते भानुवासरे वयं चित्रमन्दिरं गतवन्तः ।

____

- शिशुः क्षीरं पीत्वा निद्रां करोति ।

____

- हरिणः व्याघ्रात् भीतः ।

____

- छात्राणां बालिकाः बुद्धिमत्यः ।

____

श्रा०-२०१६ :

- अहं दीपं निर्वाप्य शयनं करोमि ।

____

- अम्बा पक्तुं महानसं प्रविशति ।

____

- धूम्रः उद्गच्छति ।

____

- पितामहः योगासनं करोति किम् ?

____

- पितृव्यः प्रश्नं पृष्टवान् ।

____

माघ-२०१७ :

- कर्मकरी पात्राणि क्षालयतु ।

____

- अहं पुस्तकं दशरुप्यकैः क्रीतवती ।

____

- चोरः आरक्षकं दृष्ट्वा धावति ।

____

- कल्पतरुः अभीष्टं यच्छति ।

____

- आगामिभानुवासरे वयं काशीं गमिष्यामः ।

____

श्रा०-२०१७ :

- पिता कथां वक्तुं इच्छति ।

____

- व्याकरणे मम आसक्तिः अस्ति ।

____

- ग्रामीणाः कथाम् उत्क्रान्तः ।

____

- जनाः गृहम् अगच्छन् ।

____

- वृद्धः आम्रवृक्षस्य समीपम् अगच्छत् ।

____

फा०-२०१८ :

- जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी ।

____

- पितामहः काशीं गच्छतु ।

____

- बालकाः श्लोकं वदिष्यन्ति ।

____

- नगरे दश देवालयाः सन्ति ।

____

- सा पठित्वा निद्रां करोति ।

____

...ॐ...

भाग ७

संस्कृत व्यवहारः

पाठः ९

संस्कृत व्यवहारः

९.१ किम् / वा

भवान् - भवती (You, with respect) refers to second person but third person verb is used.

प्रश्न	उत्तर
किम्/वा	आम् / न
माता पचति वा ?	आम्, माता पचति ।
बालकः वदति किम् ?	न, बालकः न वदति ।

९.२ समयः

वादनम्	To indicate time.	परश्वः	Day after tomorrow
सपाद	Quarter	प्रपरश्वः	Day after परश्वः
आर्ध	Half	आगामि	Coming
पादोन	Quarter less	गतः	Previous
अद्य	Today	सप्ताहः	Week
इदानीम्	Now	पक्षः	Fortnight
ह्यः	Yesterday	मासः	Month
परह्यः	Day before yesterday	वर्षम्	Year
प्रपरह्यः	Day before परह्यः	(सं)वत्सरः	Year
श्वः	Tomorrow		

९.३ कति

अस्ति = Is - सन्ति = Are. (अस्ति - अस् धातु)

कति - How many. When answer sought is a number the question to be put in कति ।

कति -> नित्य बहुवचन

Whatever is the answer कति सन्ति only must be used.

९.४ स्म

Suffixed to a present tense form to make it past.

९.४.१ अनुस्वार नियमाः

- अनुस्वार followed by vowel - (म्) जलम् उष्णम् अस्ति ।
- अनुस्वार at end of sentence, (म्) एतत् पुस्तकम् ।
- अनुस्वार followed by consonant, (ं) नगरं गच्छति ।

९.५ कथम्

कथम् (How), reply to this is - well, good, suitable etc.

९.५.१ अनुस्वार लेखन नियमाः

अनुस्वारः (ं)	+	वर्गीय व्यञ्जनम्	=	वर्गस्य पञ्चमाक्षरं + वर्गीय व्यञ्जनम्
कं	+	कणम्	=	कङ्कणम्
गं	+	गा	=	गङ्गा
सं	+	चिका	=	सञ्चिका
अं	+	तः	=	अन्तः
कं	+	टकम्	=	कण्टकम्
अं	+	बा	=	अम्बा

९.६ अस्ति

लट्	एकवचन	बहुवचन	लङ्	एकवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	अस्ति	सन्ति	प्रथम पुरुष	आसीत्	आसन्
उत्तम पुरुष	अस्मि	स्मः	उत्तम पुरुष	आसम्	आस्म

- अपि (Also) - अहं फलम् अपि खादामि ।

- इति (Thus, in this way) - ।
- एव (Only) - सः गृहम् एव अस्ति ।
- अतः (Therefore, so) - वर्षाकालः, अतः आपणं न गच्छामि ।
- च (And) - रामः सीता च ।
- यतः (Because/Since) - अहं गृहे यतः कार्यालये विरामः ।

९.७ सप्तककारः

कुत्र	Where	किम्	What
कति	How many	कदा	When
कुतः	From where	कथम्	How
किमर्थम्	Why/What for		

९.८ यत् - तत्

यद् - (यः - या - यत्) => तद् (सः - सा - तत्) । Whenever first यद् comes तद् comes for sure. However these two can be in different विभक्ति also, as below:

यः विजयं प्राप्तवान् तस्मै पारितोषिकं ददामि ।

यस्याः त्वरा अस्ति सा इदानीं गच्छतु ।

९.८.१ एतेषाम् उत्तरं लिखत

१. संस्कृते कति प्रयोगाः सन्ति ?

____

२. परह्यः बुधवासरः आसीत् । श्वः कः वासरः ?

____

३. अद्य भानुवासरः, परश्वः कः वासरः ?

____

४. नार्यः कस्मात् अत्रस्यन् ?

____

५. चोराः केभ्यः अत्रस्यन् ?

____

६. निर्झरः कस्मात् प्रवहति ?

____

७. लोकयानं कान् नयति ?

____

८. तरुण्यः कस्याः नन्दन्ति ?

____

९. शत्रवः काम् आक्रामन्ति ?

____

१०. वैशाख कस्मात् परः ?

____

११. कृषीवलः केन कर्षति ?

____

१२. पूर्वः, परः, श्रेष्ठः इति गुणवाचकानां प्रयोगे का विभक्तिः भवति ?

___

१३. अव्ययं नाम किम् ?

___

१४. पुरुष त्रयं किम् ?

___

१५. नमः, स्वस्ति, इत्यनयोः योगे का विभक्तिः भवति ?

___